

T.C. Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında İdarenin Hizmet Kusurundan Kaynaklanan Sorumluluğu^(*)

Administrative Liability Arising from Neglect of Duty in Decisions on Individual Applications by the Constitutional Court of the Republic of Türkiye

Arş. Gör. Cihan YAYLAK^(**)
Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM^(***)

Öz

Bireysel başvuru kararları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın (AY) 153. maddesi kapsamında, iç hukuk yollarının tamamlanmasında son aşamayı temsil eder ve bu kararlar mahkemeler ile kamu gücü kullanan idare üzerinde bağlayıcılık sağlar. Bu bağlamda, bu çalışma özel olarak bireysel başvuru kararlarında odaklanmıştır.

Araştırma, özellikle hizmet kusuru gibi bir konunun bireysel başvuru kararlarına nasıl yansıdığını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Hizmet kusuru, hizmet sunan tarafın kusurlu davranışları sonucunda ortaya çıkan zararları içeren bir alandır ve bu alanda bilimsel ve teknik gelişmelerin sürekli olarak ilerlemesiyle birlikte sınırları genişlemektedir.

Bu çalışma, bireysel başvuru kararlarının içeriğini, ilgili hukuki düzenlemeleri ve mevcut bilimsel yaklaşımları inceleyerek, idarenin hizmet kusurunun nasıl ele alındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu sayede, bireysel başvurularla ilgili kararların nasıl şekillendiği ve bu kararların toplumsal etkileri hakkında daha kapsamlı bir anlayış sağlanması hedeflenmektedir. Ayrıca, bu çalışma

^(*) Araştırma Makalesi / [Makale Geliş Tarihi](#): 10.05.2023 - [Makale Kabul Tarihi](#): 07.08.2023
[DOI](#): 10.56701/shd.1295176

^(**) Kırklareli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Kırklareli - Türkiye; İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul - Türkiye
[E-posta](#): cihan.yaylak@klu.edu.tr
[Orcid No](#): <https://orcid.org/0000-0002-5942-0056>

^(***) Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, Konya - Türkiye
[E-posta](#): ramazan.yildirim@selcuk.edu.tr
[Orcid No](#): <https://orcid.org/0009-0003-4062-9057>

aynı zamanda gelecekteki araştırmalar ve hukuki reformlar için bir temel oluşturmayı amaçlamaktadır, çünkü hizmet kusuru gibi konuların sürekli olarak değişen ve gelişen doğası dikkate alınarak daha etkili politikalar ve düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Bireysel Başvuru, Hizmet Kusuru, İdarenin Sorumluluğu, Mülkiyet Hakkı, Adil Yargılanma Hakkı.

Abstract

Individual application decisions, within the scope of Article 153 of the Constitution of the Republic of Turkey, represent the final stage in exhausting domestic remedies and have binding effects on courts and administrative bodies exercising public power. In this context, this study specifically focuses on individual application decisions.

The research aims to uncover how a subject such as service negligence is reflected in individual application decisions. Service negligence encompasses damages resulting from the negligent behavior of service providers and its boundaries continuously expand with scientific and technical advancements.

This study aims to reveal how the issue of service negligence is addressed by examining the content of individual application decisions, relevant legal regulations, and existing scientific approaches. The goal is to gain a comprehensive understanding of how decisions related to individual applications are shaped and their societal impacts. Additionally, this study also aims to provide a foundation for future research and legal reforms, as effective policies and regulations need to be developed considering the constantly evolving nature of topics like service negligence.

Keywords

Individual Application, Neglect of Duty, Administrative Liability, Right to Property, Right to Fair Trial.

GİRİŐ

İdare bir tüzel kişilik olarak hukuk alanında varlık göstermekte ve gerçek kişiler gibi kusurlu veya kusursuz olarak işlem veya eylemlerde bulunabilmektedir. İdarenin kusurlu olarak icra ettiği eylem veya işlemleri “hizmet kusuru” adı altında değerlendirilmektedir. İdarenin sahip olduğu tek yanlı, üstün ve ayrıcalıklı yetkiye dayanarak bireyler üzerinde icrai kararlar alabilme yahut eylemlerde bulunabilme yeteneği dolayısıyla doğabilecek mağduriyetler yargı yoluyla giderilmektedir. Bireysel başvuru yolu bireylere idarenin işlem veya eylemleri sebebiyle maruz kalacakları zararlarını giderme konusunda tanınmış son iç hukuk hamlesi olarak 12.09.2010 Anayasa değişikliğiyle hukuk sistemimize girmiştir.

Çalışmamız üç ana bölümden teşekkül etmiştir. İlk olarak, konuya temel olması açasından idarenin sorumluluğuyla, ancak hizmet kusuru özelinde temas etmek kaydıyla başlanılmıştır. Akabinde bireysel başvuru yolu genel hatlarıyla izah etmeye çalışılmış, hakkın amaç ve işlevi ifade edildikten sonra idari uyumsuzluklar özelinde kapsamına temas edilmiştir. Son olarak Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) hizmet kusuruna yönelik önüne gelen tüm bireysel başvurularını inceleyerek esas olarak değerlendirmeler üç hak üzerinde toplanmıştır. Bu hakların, AY

md. 17 anlamında yaşam hakkı, AY md. 36 anlamında adil yargılanma hakkı ve AY md. 35 anlamında mülkiyet hakkı şeklinde başvuruların ekseriyetini teşkil ettiği tespit edilmiştir. Bunların dışında AY md. 2 veya 40 bağlamında hak talepleri görülse de AYM'nin verdiği ihlal kararlarından hareketle zikrettiğimiz üç hak etrafında değerlendirmeler yapıldığı müşahede edilmiştir.

I. İDARENİN HİZMET KUSURU

A. GENEL OLARAK

Devlet teşkilatının kuruluş amacına bakıldığında, üzerinde mutabakata varılmış bir yaklaşım bulunmamakla birlikte, kendini oluşturan bireylerin yönetim yetkilerini devretmeleriyle onların ortak yararlarını sağlamak şeklinde ifade edilmektedir.¹

Kuvvetler ayrılığına dayalı modern anlayışta yasama, yürütme ve yargı olarak beliren devlet mekanizması, çatısı altındaki bireylere en iyi şekilde hizmet etmek için faaliyetlerini yürütmektedir.² Görülecektir ki devlet faaliyetleri, insanların gündelik yaşantılarında idare olarak somutlaşmaktadır. Yasama ve yargı organlarının organik anlamdaki faaliyetlerinin haricindeki işlemlerinin maddi anlamda idare işlevine dahil olduğu ifade edilse de³ devlet teşkilatı içerisinde idari faaliyetlerin icra edildiği mekanizma daha ziyade yürütme organı olmaktadır.⁴ İdari yapılanmanın açıklanmasıyla birlikte aslında yürütme organizasyonunun tanımından anlaşılacak olan bu konu, idari faaliyetlerin toplumda güvenliğinin, düzeninin ve genel sağlığının korunması, kamu hizmetlerinin belirlenmesi ve düzenli bir şekilde yerine getirilmesi gibi unsurlarla yönetilenlerin en düşük refah seviyesinde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamaya çalışan faaliyetler olduğunu ifade eder.⁵ Bu faaliyetler, kaynakları herhangi bir makam veya organa bağlı olmayan üstün yetkilere sahiptir, böylece kamu yararı engellere takılmadan gerçekleştirilebilir. Bu üstün yetki, devletin egemenlik gücünün bir yansımasıdır ve idareyi her zaman bireylere karşı ayrıcalıklı ve baskın bir konumda tutar. Ancak güç sahibinin kötüye kullanma eğilimi göz önüne alındığında, idare hukuk kurallarıyla sınırlanmış ve kanuniliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu husus, Anayasamızın 6/2 maddesiyle “Egemenlik kullanımı, hiçbir şekilde hiçbir kişiye, gruba veya sınıfa devredilemez. Anayasadan kaynaklanmayan bir devlet yetkisi hiçbir kişi veya organ tarafından kullanılamaz” ve 123. maddesiyle de “İdare, yapılanması ve görevleriyle bir bütündür ve kanunlarla düzenlenir” şeklinde ifade edilmiştir.

¹ Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2021), 30-40.

² Turan Yıldırım (ed.), *İdare Hukuku*, (İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2019), 3.

³ Bahtiyar Akyılmaz vd., *Türk İdare Hukuku*, (İstanbul: Seçkin Yayınevi, 2022), 104.

⁴ Ramazan Yıldırım vd., *Türk İdare Hukuku Dersleri*, (Astana Yayınları, 2020), C. II, 23.

⁵ Akyılmaz vd., *Türk İdare Hukuku*, 36, Halil Kalabalık, *İdare Hukuku Dersleri*, (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2019), C. 1, 68.

İdare, faaliyetlerini kamu hizmeti ve kolluk olarak yürütmektedir. Her iki faaliyeti de icra ederken bireylerle kamu tüzel kişiliği hüviyetiyle karşı karşıya gelmektedir ki bu husus AY md. 123'te “*Kamu tüzel kişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur.*” gibi şartların mevcudiyetine bağlıdır. Bilineceği üzere hukuk düzeni tüzel kişilere bireylerden bağımsız bir varlık tanımakta ve irade kabiliyeti atfetmektedir. Dolayısıyla idare, iradesini açıklamaya yetkili organ ve ajanları vasıtasıyla hak elde edip ve borç altına girebilecektir. Günümüzde insan hakları anlayışında yaşanan gelişmeler, bireylerin *hikmet-i hükümet* anlayışıyla yönetilen konumundan, kamu hizmetinden yararlanan ve aktif bir şekilde katıldığı interaktif bir yönetim anlayışına doğru bir geçişi ortaya koymaktadır.⁶ İdarenin tamamen özel hukukun kurallarına tabi ve kamusal kimliğinin herhangi bir önem arz etmediği sözleşmeler yapabildiği bilinen bir gerçektir. Ancak idari faaliyetleri yerine getirirken kullandığı üstün yetkiler idareyi birey karşısında güçlü bir konuma yerleştirerek bireylerin muhafaza ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İdare hukukunun “*hukuk devletin hukuku*” olarak nitelendirilmesi de bireyi idareye karşı koruyan ve idari faaliyetlerin yargısal denetiminin sağlandığı bir sisteme ihtiyacın neticesidir.⁷

Hukuk aleminde sahip olduğu kişilikle faaliyet gösteren idare, kamu hizmetlerini yerine getirirken yahut kolluğa dair görevlerini icra ederken sahip olduğu üstün yetkilerin tabii neticesi olarak bireyler üzerinde zarar oluşturan işlem veya eylemler yapabilmektedir. Sahip olunan bir yetkinin o nispette sorumluluğu da peşinde getireceği izahatın varestedir. Sorumluluk da zaten kişinin davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın neticelerini üstlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁸ Yetki sahibi, yetkisi dahilindeki bir işi gereği gibi yerine getiremez ve bu durumdan bir zarar doğarsa, meydana gelen zarar kendisine yüklenecek ve söz konusu zarardan kaynaklanan hak kayıplarının giderilmesi gerekecektir.

Özel hukuktaki sorumluluk esaslarına göre yeni sayılabilecek bir mahiyete sahip idarenin sorumluluğu hakkında ilk defa Fransa’da verilen, Uyuşmazlık Mahkemesinin 1873 tarihli “Blanco” kararıyla Conceil d’État’nın 1895 tarihli “Cames” kararı bulunmaktadır. Blanco kararıyla kusura dayalı, Cames kararıyla da kusursuz sorumluluk esası dile getirilmiştir.⁹ Ülkemiz açısından ise idarenin sorumluluğuna dair ilk gelişmeler Şurây-ı Devlet’in faaliyete başladığı 1927 yılından sonra yaşanmış, tam olarak kusura dayalı sorumluluğa dair 1947, kusursuz sorumluluğa dair ise 1952 tarihli kararlarıyla meseleyle alakalı tespitler yapılmıştır.

⁶ Akylmaz vd., *Türk İdare Hukuku*, 30.

⁷ Akylmaz vd., *Türk İdare Hukuku*, 36.

⁸ TDK, Türk Dil Kurumu, “Genel Türkçe Sözlük”, (Erişim 09.12.2017).

⁹ Paul Duez, *Mukavele Dışında Amme Kudretinin Mes’uliyeti*, çev. İbrahim Senil, (Ankara, 1950), 69.

maya başlanmıştır.¹⁰ İdare hukukunun içtihadî özelliği gereği kusura dayalı ve kusursuz sorumluluk ayrımı yargı kararlarıyla ortaya çıkmıştır.¹¹ Kusur sorumluluğunun hukuki temeline bakıldığında hukuk devleti ilkesi göze çarpmaktadır.¹² Zira bir hukuk devletinde kamu gücü kullanan makamların kusurlu olarak bireylere verdikleri zararların karşılanması gerekmektedir. Bu husus “*İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür.*” şeklindeki AY md. 125 ve “*İdari eylem ve işlemlerden dolayı kişisel hakları doğrudan muhtel olanlar tarafından açılan tam yargı davaları*” şeklindeki İYUK md. 2/1-b ile pozitif bir temele sahiptir. Zira bir hukuk devletinden, zarar doğuran fiilleri neticesinde, bu zararların giderilmesini görev bilmesinin yanı sıra, zarar doğuran faaliyetlerden kaçınmayı ve bunları önlemeyi de hedeflemesi beklenmektedir. İşte tüm bu mülahazalarla, yargısal içtihatlarla gelişim gösteren idarenin sorumluluğu esas, kusura dayalı ve kusursuz sorumluluk olarak ikiye ayrılmaktadır. Kusur sorumluluğu denilince anlaşılması gereken kavram da hizmet kusuru olmaktadır. İdarenin kusursuz sorumluluğu, risk ve kamu külfetleri karşısında eşitlik şeklinde iki başlıkta incelenmektedir. Çalışmamız kusur sorumluluğu etrafında şekilleneceği için kusursuz sorumluluğa dair bu kadar açıklamayla yetiniyoruz.

B. HİZMET KUSURU-KİŞİSEL KUSUR AYRIMI

İdarenin, faaliyetlerini yerine getirirken kusurlu eylem veya işlemleri sebebiyle bireylere verdiği zararlar, hizmet kusuru adı altında mali sorumluluğunu doğurmakta ve bu zararların tazmini gündeme gelmektedir.¹³ Hizmet kusuru adı altında mali sorumluluk, ortada tutum ve davranış ifade eden bir fiil, bu fiil neticesinde birey üzerinde oluşmuş zarar ve fiil ile oluşan zarar arasında kurulacak illiyet bağının mevcudiyetine bağlıdır.¹⁴ En eski tanımlardan birini veren

¹⁰ Ramazan Çağlayan, *Tarihsel, Teorik ve Pratik Yönleriyle İdarenin Kusursuz Sorumluluğu*, (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2007), s. 83 vd. Danıştay, bu tarihten önce vermiş olduğu kararlarda “*idarenin kusuru, hizmet hatası*” gibi tabirler kullansa da 1947 tarihli kararında “*...idarenin sorumluluğu için hizmet kusurunun mevcudiyeti şarttır.*” diyerek kavramı ilk kez telaffuz etmiştir. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu (Danıştay), K. 1947/164, DKM, s. 38-39, s. 41. Kusursuz sorumluluğa dair kararında ise bir uçaksavar mermisi havada patlamamış ve davacının sahibi olduğu fabrikanın üstüne düşmek suretiyle patlayarak maddi zarara sebep olmuştur. Olayla ilgili açılan davada Danıştay, “*... merminin hariçte imal edilmiş olması, idari bir fiilin icrasıyla meydana gelmiş olan zararın tazmin edilmemesi için bir sebep teşkil etmeyip, bilakis bu zararın tafisi hakkaniyet ve adalet esaslarından bulunduğu...*” şeklinde idarenin tehlike ihtiva eden faaliyetleri hakkında gereken tedbiri almaması sebebiyle oluşan zararı kusuru olmasa dahi tazmin etmesi gerektiği yönünde değerlendirmiştir. Danıştay, K. 84/1952, (17.1.1952).

¹¹ Akyılmaz vd., a.y.

¹² Ramazan Çağlayan, *İdari Yargılama Hukuku*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 601.

¹³ A. Şeref Gözübüyük-Turgut Tan, *İdare Hukuku-İdarî Yargılama Hukuku*, (Ankara: Turhan Yayınevi, 2016), 679; Metin Günday, *İdare Hukuku*, (Ankara: İmaj Yayınevi, 2017), 369; Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966), 1694.

¹⁴ Kemal Gözler, *İdare Hukuku*, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2090), s. 1275. Danıştay da bir kararında, “*idarelerin tesis ettikleri ve mahkemeler tarafından hukuka aykırılıkları saptanan işlemleri sonucunda,*

SARICA'da hizmet kusuru, “*idarenin ifa ile mükellef olduğu herhangi bir amme hizmetinin ya kuruluşunda, tanzim ve tertibinde veya teşkilatında, bünyesinde, personeline yahut işleyişinde gereken emir, direktif ve talimatın verilmemesi, nezaret, murakabe, teftişin icra olunmaması, hizmete tahsis olunan vasıtaların kifayetsiz, elverişsiz, kötü olması, icap eden tedbirlerin alınmaması, geç, vakitsiz hareket edilmesi, şeklinde tecelli eden bir takım aksaklık, aykırılık, bozukluk, intizamsızlık, eksiklik, sakatlık arz etmesidir.*” diye ifadesini bulmaktadır.¹⁵ Her ne kadar tanımda kamu hizmeti üzerinden yapılan bir izah göze çarpsa da burada koluğu da içine alan genel olarak idari faaliyet ve görevlerin anlaşılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁶ Yani idarenin vermekle görevli olduğu hizmetin ya kötü işlemesi ya geç olarak işlemesi ya da hiç işlenmemesi söz konusudur.¹⁷

İdare bir tüzel kişilik olması hasebiyle faaliyetlerini organ veya ajanlarıyla yerine getirmektedir. Esasında birey karşısında idareyi temsilen yine idarenin kendisinde somutlaştığı birey bulunmaktadır. Bireylerin de kusurdan azade olmayacağını izaha gerek bulunmamaktadır. İdari yargının ülkemizdeki gelişim sürecine bakıldığında, idareyi temsilen hizmet yürüten bireylerin (idare ajanlarının) fiillerinden tüzel kişiliğin sorumlu olması fikrinin 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki idari yargı anlayışında yer almadığı görülecektir. Bu anlayış, memurun hükümdarı “icra ve infaza vekil ve naip” sıfatıyla temsil etmesi sebebiyle, devletin hükümdarın şahsında erimesine yorulmaktadır. Dolayısıyla bugünkü kavrayışta yer alan devlete isnadiyet kabul edilmemiş, görev esnasında zarar vermeye izinli sayılmayan memurun şahsen sorumlu tutulması esasının benimsendiği ifade edilmiştir.¹⁸ Yukarıda ifade ettiğimiz üzere müstakil ve idare hukukuna özgü bir hizmet kusuru anlayışı 1927 tarihinde Şuray-ı Devlet'in işlerlik kazanmasından sonra başlamıştır.

---

oluşan zarardan sorumlu olacakları idare hukukunun bilinen ilkelerindedir. Ancak, her hukuka aykırı işlemin iptali, mutlaka idarenin tazmin sorumluluğunu gerektirmez. İdarenin tazmin sorumluluğu için, bir zararın doğması ve zararın, idarenin işlem ya da eyleminden kaynaklanması gerekmektedir.” diyerek bu noktaya temas etmiştir. Daniştay, K. 2007/4631, (10.10.2007).

¹⁵ Ragıp Sarıca, “Hizmet Kusuru ve Karakterleri”, *İÜHFİM*, C. 15, S. 4, İstanbul, (1949), 856.

¹⁶ Günay, *İdare Hukuku*, 369.

¹⁷ Sarıca, “Hizmet Kusuru ve Karakterleri”, 858; Gözübüyük-Tan, *İdare Hukuku-İdari Yargılama Hukuku*, 679; Günay, *İdare Hukuku*, 320. Daniştay da bu tanım paralelinde bir kararında, “*Hizmet kusuru, idari hizmetin kuruluş ve işleyişinden kaynaklanır. Kamu hizmeti eksik veya kötü yürütülmeğe veya bu faaliyet beklenen hizmet gerekleriyle bağdaştırılmayacak nitelikteyse, idarenin hizmeti kusurlu yürüttüğünün kabulü zorunludur. Kişilerin can ve mal güvenliğini korumakla görevli olan İdare, üstlendiği kamu hizmetini gereği gibi yerine getirmek, hizmetin işleyişi ve yerine getirilişi sırasında gerekli teşkilatı kurmak, her türlü araç ve olanağı hizmete hazır bulundurmak ve yine doğması olası bazı olayların önlenmesi ve anında bertaraf edilmesi için gerekli önlemleri almak zorundadır.*” şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Daniştay, K. 1996/1913 (10.4.1996).

¹⁸ Cüneyt Ozansoy, *Tarihsel ve Kuramsal Açından İdarenin Kusurdan Doğan Sorumluluğu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1989), 120.

Yargısal içtihatların itici gücüyle şekillenen hizmet kusuru kavramı yine bu kararlarla temas edilen noktalar esas alınarak doktrin tarafından sistematize edilmiştir. Eserlerde ifade edilen hususlar ile hizmet kusurunun özel hukukta yer alan kusurdan farkları sebebiyle kişi temelinden tüzel kişilik temeline hamledilmesi anlayışı ifade edilmiştir.¹⁹ Hizmet kusurunun bu denli spesifik mahiyete sahip olması, bünyesinde barındırdığı birtakım özelliklerden ileri gelmektedir.²⁰ Hizmet kusuru, zarara sebebiyet veren ajanın fiilinden bağımsız olarak varlık gösterir. Objektif ve anonimdir. Tespiti subjektif değerlendirmelerle değil önceden belirlenmiş standartlar üzerinden yapılır ve meydana gelen zararın kime ait olduğu bilinemeyeceği için idareye atfedilmesi gerekmektedir. Asli ve doğrudan doğrudur ki bu husus idarenin *kendi* eylem ve işlemlerinden doğan zararlarını tazmin etmesi esasında kendini göstermektedir (AY md. 125). Ayrıca hizmet kusuru, esnek ve genel bir mahiyet arz etmektedir. Olayın şartlarına göre yorumlanmakta ve ilk olarak müracaat edilecek sorumluluk türü olmaktadır.²¹

Son olarak, hizmet kusurunun varlığının her durumda idarenin sorumluluğuna yol açması da kabul görmemekte ve birtakım şartların mevcudiyeti aranmaktadır. Şöyle ki hizmet kusuru, kamu görevlilerinin yürütülen hizmetle bütünleşmiş, kişiye atfı kabil olmayan kusurlarını ifade eder şeklinde izah edilmiştir.²² O halde idare adına hizmet yürüten gerçek kişilerin fiillerinin tüzel kişiliğe isnadı, fiilin yürütülen hizmetle alakalı olması, ondan ayrılamaz bir mahiyet arz etmesine bağlıdır. Daha sonra ortada bireyin menfaatinin zedelendiği bir zarar ve fiil ile zarar arasında illiyet bağı bulunmalıdır.²³ Her halükarda kusurun mevcudiyeti idarenin sorumluluğunu doğurmamakta, yine içtihatlar vasıtasıyla kusurun ağır veya basit olarak derecelendirilmesi söz konusu olmaktadır.²⁴ Zira her faaliyetin mahiyeti değişiklik arz etmekte, kimisinin yürütülmesinde zorluk bulunması sebebiyle kusurun daha ağır dereceden takdir edilerek sorumluluğa hükmedilmesi söz konusudur.²⁵ Bu da zikredildiği üzere hizmet kusurunun esneklik özelliğinden ileri gelmektedir.

¹⁹ Bkz. Sarıca, "Hizmet Kusuru ve Karakterleri", 859 vd. SARICA bu hususu ifade sadedinde, hizmet kusuru kişisel kusurun zıttı olarak görmekte ve şöyle bir izahta bulunmaktadır: "*Hizmet kusuru, -hizmetin idarenin kusuru olmak hasebiyle - idare hukuku çerçevesine giren bir mefhum olup; hususi hukuk esaslarına göre değil, idare hukuku zaviyesinden, hususiyetle idari kaza içtihatlarına nazaran mütalaası gerekir. Başka bir söyleyişle hizmet kusuru Borçlar Kanunu'ndaki "haksız fiil" den bambaşka bir şey olup; idare hukukuna has, nev'i şahsına münhasır, muhtar, müstakil, orijinal bir mefhumdur.*"

²⁰ Detaylı izah için bkz. Yasin Yerebasmaz, *Yargı Kararları Işığında Hizmet Kusuru Kişisel Kusur Ayrımı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2012), 12 vd.

²¹ Akyılmaz vd., *Türk İdare Hukuku*, 164; Sarıca, "Hizmet Kusuru ve Karakterleri", 859.

²² René Chapus, *Droit Administratif Général*, 14. Bs, C. 1, Paris 2000, 1359'dan nak. Çağlayan, *İdari Yargılama Hukuku*, 612.

²³ Muhammed Ali Aydın, *İdarenin Hizmet Kusurundan Doğan Sorumluluğu*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2016), 28 vd.

²⁴ Yıldızhan Yayla, *İdare Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 2010), 364; Günday, *İdare Hukuku*, 374.

²⁵ CHAPUS, *Droit Administratif Général*, s. 1275'ten nak. Çağlayan, *İdari Yargılama Hukuku*, 610.

III. BİREYSEL BAŞVURU HAKKI²⁶

Önceki bölümde kamu kudretine sahip idarenin işlem ve eylemleriyle bireyler üzerinde zarar verici neticelere sebep olabileceğinden bahsedilmişti. Nitekim hukuk devletini düstur edinmiş bir ülkede bireylerin idare karşısında korunması maksadıyla idari yargı mekanizmaları kurularak yaşanabilecek hak ihlallerinin önüne geçilmesi istihdaf edilmektedir. Bununla birlikte, insanların sırf “insan” olmaları sebebiyle sahip oldukları temel hak ve özgürlüklere özel bir önem atfedilerek anayasal bir koruma sağlanmaktadır. Günümüz insan hakları anlayışında gelinen son noktada, temel hak ve özgürlüklere ilişkin kamu gücü karakterli ihlallerin anayasa yargısıyla denetlenerek giderilmesi esas alınmıştır.²⁷

Türkiye bu anlamda, önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine bireysel başvuru yolunu uygulamaya koymuş, ardından 1960’lı yıllardan beri tartışılabilen AYM’ye bireysel başvuru hakkını 12.09.2010 referandumuyla kabul edilen 16.04.2011 tarihli ve 6771 Sayılı Kanun’la Anayasa’nın 148. maddesine derç etmiştir. Buna göre AYM, soyut ve somut norm denetimi ve Yüce Divan sıfatıyla yapacağı yargılama görevlerine ilaveten bireysel başvuru taleplerini karara bağlayacaktır.²⁸

A. HAKKIN AMAÇ VE İŞLEVİ

Bireysel başvuru hakkını düzenleyen AY md. 148’deki çerçeve hükmü izah sadedinde çıkarılan 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun’un 45. maddesine göre “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.*”

Temel hak ve özgürlüklere ilişkin denetim vasıtalarına bakıldığında, AYM’nin söz konusu hak ve özgürlüklere aykırı düzenlemeler üzerindeki soyut ve somut norm denetiminin yanında cezai, idari ve hukuki anlamda uğranılan ihlallerin ilk derece, istinaf ve temyiz gibi yargı yolları vasıtasıyla halli sağlanabilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yoluyla korunması, diğer tüm çözümlerin etkisiz olduğu veya kullanılmadığı durumlarda başvurulabilecek bir “son çare” olarak kabul edilmekte ve temel

²⁶ Türkiye Anayasasında yer alan “Bireysel başvuru” ifadesinin isabetsiz olduğuna, “Anayasa Şikâyeti” ifadesinin kullanılması gerektiğine dair bkz. Tolga Şirin, *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015), 4.

²⁷ Tolga Şirin, *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013), 5.

²⁸ Hüseyin Ekinci-Musa Sağlam, *Sorularla Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, (Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2014), 1-2.

hak ve özgürlüklerin hukuk devletindeki önemine dayanan bir telafi aracı olarak görülmektedir.²⁹ Dolayısıyla bireysel başvuru, bir başka tabirle Anayasa şikâyeti, temel hak ve özgürlükleri kamu gücü kullanan makamların işlemleriyle ihlal edilen bireylerin başvurdukları “*olağanüstü bir kanun yolu*” olarak tanımlanabilir.³⁰ Bireysel başvuru bu görüntüsüyle bir dava olup, dava konusu kamu gücüne dayalı olarak yapılan işlem ve eylemlerdir.³¹ Ancak bu tanımlamadan mevcut sistem içerisinde yer alan istinaf ve temyiz incelemesinin üstünde bir “*süper temyiz*” sisteminin anlaşılması gerekmektedir.³² 6216 S. Kanun’un 45/2. maddesinde ifade edildiği üzere, iç hukukun öngördüğü tüm idari ve adli başvuru yollarının tüketilmesinden sonra başlayan bir inceleme süreci söz konusudur. Ayrıca kişi ihlal edildiğini iddia ettiği hakkının kişisel, güncel ve doğrudanlığını ispat etmek durumundadır. Neticede AYM, md. 50 çerçevesinde, yaptığı incelemeyle başvuruya konu hakkın ihlal edilip edilmediği, edildiyse ihlalin sonuçlarının kaldırılması için yapılacaklara hükmetmektedir.

Hakkın amaç ve kapsamına bakıldığında objektif ve subjektif olmak üzere ikili bir ayrıma gidildiği, doktrinin birinci, mahkeme kararlarının ikinci amaca meyilli olduğu görülmektedir.³³ Bireysel başvurunun nihai bir iç hukuk çaresi olması ve temel hakların korunması için en yüksek yargı merciince çaba gösterilmesi onun subjektif hakları koruma fonksiyonunun bir uzantısıdır.³⁴ AYM’nin temel hak ihlalleriyle ilgili verdiği kararlar, temel haklar hukukunun tüm ülke genelinde daha kesin, belirgin, parçalanmamış ve muğlak olmayan bir şekilde nesnelleşmesine, birleşmesine ve devletin tüm organları tarafından daha tutarlı ve önceden tahmin edilebilir bir şekilde uygulanmasına önemli katkılar sağlayabilir. Bu işlev aynı zamanda hukuk devletinin objektif koruma işlevi olarak adlandırılmaktadır. Çeşitli yasal ve yargısal düzenlemeler, duruma göre birinci veya ikinci işleve farklı ağırlık verebilirler.³⁵ Ülkemiz açısından belki de en önde gelen amaçlardan olarak, kanun gerekçesinde de belirtildiği üzere, AİHM önüne

²⁹ Bahadır Kılıç, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, *Anayasa Yargısı*, C. 25, Y. 2008, 26.

³⁰ Kılıç, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, 23.

³¹ Öykü Didem Aydın, “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, Y. 2011, S. 4, 131.

³² Rudolf Mellinshof, “Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Anayasa Şikâyeti”, *Anayasa Yargısı*, C. 25, Y. 2008, 39.

³³ Kılıç, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, s. 26, dn. 13; Şirin, *Anayasa Şikâyeti*, 68.

³⁴ Ece Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 95, 2011, 20.

³⁵ Zafer Gören, “Anayasa Şikâyeti: Külfetsiz, Masrafsız ve Sonuçsuz”, *Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan*, C. II, Ankara, Yetkin Yayınları, 2008, 321-325.

giden dosyalara bir filtre görevi görmesi ve yüklenilen ağır tazminatların önüne geçebilmek de bu kapsamda zikredilebilir.³⁶ Zira istatistiki göstergelere bakıldığında AİHM tarafından verilen ihlal kararları sıralamasında Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır.³⁷ Bireysel başvuru yolunun oluşan bu olumsuz sicilini düzeltilmesi için kullanılması anlaşılabilir.³⁸

B. HAKKIN İDARİ UYUŞMAZLIKLARA İLİŞKİN KAPSAMI

Bireysel başvuru hakkının kullanılacağı hakların kapsamına bakıldığında gerek AİHM gerekse AYM'ye yapılan başvurularda incelemeye esas olarak AİHS'te düzenlenen haklar çerçevesinde karar verilmesi söz konusudur. Nitekim AY md. 90'a 2004 yılında yapılan 5. fıkra ilavesiyle temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası sözleşmelere kanun kuvveti verilerek, bu tür sözleşmeler iç hukumuza dahil edilmiştir.³⁹ AY md. 148 düzenlemesinde de bireysel başvuru yapılabilecek hak kapsamının Anayasa'da yer alan tüm temel hak ve özgürlükler değil de AİHS bünyesinde düzenlenen hak ve özgürlüklerle oluşturduğu kesişim kümesine tahsis edilmesi bu anlayışın tezahürüdür.

Öncelikle belirtilmelidir ki AİHM önüne gelen başvuruları incelerken hukuki nitelendirmeyi başvuru tabi olduğu devletin iç hukuk kurallarına bağlı olmadan yapmaktadır. İster medeni isterse cezai veya idari bir hak ihlali olsun tamamen otonom (özerk) bir yorumla sözleşmede yer alan hak ve özgürlükler temelinde nitelendirerek karar vermektedir.⁴⁰ Mahkemenin idari uyuşmazlıklara ilişkin tutumuna bakıldığında, vermiş olduğu kararlarından hareketle şu tespit yapılmaktadır: Eğer a) Şikâyet konusu olan eylem veya işlem sadece kamu hukukunu ilgilendiriyor ve idarenin egemenlik yetkisinin kullanılması sonucu ortaya

³⁶ Gereke için bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, "Yeni Anayasa Gereke". (Erişim 10.12.2017).

³⁷ Önceki yıllarda Rusya'nın ardından ikinci sırada olan Türkiye, AİHM'in yayınladığı 2022 yılı ihlal tablosunda Ukrayna'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "İhlaller". (Erişim: 27.02.2023). Rusya, Avrupa Konseyi'nin aldığı kararla, Ukrayna'ya karşı yürüttüğü ve uluslararası hukuku hiçe sayan savaş sebebiyle AİHM'den çıkarılmıştır. AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Sayfalar". (Erişim: 27.02.2023).

³⁸ AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Raporlar", (Erişim: 11.12.2017).

³⁹ Danıştay da 1989 tarihli bir İBK'sinde AİHS'in iç hukukun bir parçası olduğunu, Anayasaya aykırı olsa bile yasaların önce ya da sonra olduklarına bakılmadan uygulanacağını, yasanın sözleşmeyi değiştiremeyeceğini, çünkü yasalar üstü olduğunu belirtmiştir. Oğuz Sancakdar, "AİHM Kararlarının Türk İdare Hukukuna Etkileri Konusunda Genel Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 38, S. 1, Mart 2005, 100.

⁴⁰ Jale Kalay, *AİHM Kararları İşığı Altında Etkili ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 196 vd; Sancakdar, "AİHM Kararlarının Türk İdare Hukukuna Etkileri Konusunda Genel Gözlemler", 90. Sancakdar otonom yargı yetkisini tanımlarken, "Otonom yorum ile AİHM'in sözleşmede yer verilen terim ve kavramların anlamının belirlenmesinde kendisini hiçbir taraf devletinin iç hukukunun bunlara verdiği anlamla bağlı görmemesi ve anlamı özerk olarak belirlemesi anlaşılır." demektedir. Otonom yoruma ilişkin atf yapılan karar için bkz. Schenk/İsviçre, B.No. 10862/84, (12.07.1988).

çıkan bir zarara yol açıyor b) Bireylerin özel hakları veya menfaatleri bu eylem ve işlemlerden etkilenmiyor c) Cezai bir boyuta ulaşmıyorsa sözleşme organları bu tür idari anlaşmazlıkları ele almamaktadır.⁴¹ AYM için kural olarak böyle bir durum söz konusu olmamakla beraber, yerindelik denetimi şeklinde, genel mahkemenin verdiği karara ilişkin temyize benzer bir inceleme değil hak ihlaline yönelik bir inceleme söz konusu olmaktadır (6216 S. K. md. 50). Ancak tabiidir ki AİHM yaklaşımının yanı sıra iç hukukun nitelemeleri çerçevesinde bir değerlendirmeden bahsedilmektedir.

Bireysel başvuru hakkının kapsamı 6216 Sayılı Kanun md. 45/1'de "*Anayasa güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin ...*" şeklinde belirtilmiştir. Dolayısıyla yukarıda ifade ettiğimiz üzere Anayasa'da yer alan tüm hak ve özgürlükler değil, AİHS ve taraf olunan protokollerde düzenlenenler başvuruya tabidir.⁴² Maddenin 3. fıkrası ise hakkında başvuru yapılamayacak durumları göstermektedir. Şöyle ki, "*Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz.*" denilerek dört sınıf kamu gücüne dayalı eylem ve işlem kapsam dışında bırakılmıştır. İdari uyumsuzluklar açısından bu sınıflardan belki de en çok su götüreni *düzenleyici idari işlemler* olmaktadır. Bu tür işlemlerin bireysel başvuruya açık olmamasının, ihlale doğrudan sebebiyet vermemesinden ileri geldiği ifade edilmektedir. Zira düzenleyici işlemlerin uygulama işlemine dönüşmediği takdirde kişi haklarını doğrudan ihlal etmesinin düşünülmemeyeceği savunulmaktadır. Ancak bu kabule karşı

⁴¹ Durmuş Tezcan, "Adil (Dürüst) Yargılama Hakkının Uygulama Alanı Açısından İdari Uyuşmazlıkların Konumu", *Yıldızhan YAYLA'ya Armağan*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Yay. No: 4, (İstanbul 2004), 469-470.

⁴² Söz konusu hak ve özgürlükler tek tek sayılacak olunursa: yaşam hakkı (AİHS madde 2), işkence yasağı (AİHS madde 3), kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (AİHS madde 4), özgürlük ve güvenlik hakkı (AİHS madde 5), adil yargılanma hakkı (AİHS madde 6, fıkra 1), masumiyet karanesi (AİHS madde 6, fıkra 2), sanık hakları (AİHS madde 6, fıkra 3), suç ve cezaların kanuniliği (AİHS madde 7); özel ve aile hayatına saygı (AİHS madde 8), düşünce, vicdan ve din özgürlüğü (AİHS madde 9), ifade özgürlüğü (AİHS madde 10), toplantı ve dernek kurma özgürlüğü (AİHS madde 11), etkili başvuru hakkı (AİHS madde 13), ve ayrımcılık yasağı (AİHS madde 14) Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru kapsamında da korunan temel hak ve özgürlüklerdir. Ayrıca taraf olunan protokollerle korunan: mülkiyetin korunması (Ek Protokol Madde 1), eğitim hakkı (Ek Protokol Madde 2), serbest seçim hakkı (Ek Protokol Madde 3), ölüm cezasının kaldırılması (6 Numaralı Protokol, madde 1), ölüm cezasının kaldırılmasının sözleşmenin 15. maddesine dayanılarak askıya alınması yasağı (6 Numaralı Protokol, madde 3), ölüm cezasının (savaş hali vb. dahil) her durumda kaldırılması (13 Numaralı Protokol, Madde 1) ve ölüm cezasının her durumda kaldırılmasının askıya alınması yasağı (13 Numaralı Protokol, Madde 2), Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı kapsamında korunan temel hak ve özgürlüklerden olacaktır. Detaylı açıklama için bkz. Aydın, "Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru", 130 vd.

çıkılarak bireysel işlemlerin dayanağı olan yasama işlemlerinin başvuru hakkı kapsamında değerlendirilmemesinin hakkın etkili şekilde kullanılmasına engel olacağı ileri sürülmüştür.⁴³ Kamu gücünü yoğun olarak barındıran düzenleyici işlemlerinin menfaati ihlal etmeden iptali mümkün olmadığı için bireysel başvuruya tabi tutmak, zarar meydana gelmeden önlemeyi sağlayabilecekken bunun önüne geçilmesi, kanaatimizce de isabetli olmamıştır.

III. İNCELENEN HAKLAR BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRME

A. YAŞAM HAKKI

Yaşam hakkı, insanın sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu ve doğumuyla beraber kazandığı, devredilmez ve vazgeçilmez bir hak olarak devlet tarafından diğer haklara nispetle öncelikli olarak korunması gerekli bir mahiyet arz etmektedir. AİHS 2. maddesinde yaşam hakkını, “Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez.” şeklinde düzenlemiştir. Anayasamızda ise yaşam hakkı, “Kişinin Hakları ve Ödevleri” başlıklı 2. bölümünde “Kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı” başlıklı 17. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre, “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.” İdarenin hizmet kusuruna dair bireysel başvuru kararları incelendiğinde kararların ekseriyetle AY md. 17 çerçevesinde kümelendiği dikkati çekmektedir. Zira tüm kararlarda atıf yapılan *Serpil Kerimoğlu ve diğerleri* başvurusunda, devletin yaşam hakkının korunmasına yönelik yükümlülüklerine dikkat çekilmiştir: “Devletin, negatif bir yükümlülük olarak yetki alanında bulunan hiçbir bireyin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak son vermeme, bunun yanı sıra pozitif bir yükümlülük olarak yine yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını gerek kamusal makamların gerek diğer bireylerin gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaktanabilecek risklere karşı koruma yükümlülüğü bulunmaktadır.”⁴⁴

Kararlar incelendiğinde, yaşam hakkının ihlalinin mutlaka idarenin kusurlu işlem veya eylemi sebebiyle mağdur bireyin hayat kaybı yanı sıra, vücut bütünlüğünde meydana gelen eksiklikler de hakkın kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁵

⁴³ Tacettin Şimşek, “İdari Yargı Açısından Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı”, ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURU (ANAYASA ŞİKAYETİ / ANLAMI, KAPSAMI VE OLASI SORUNLAR), Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 201 TBB İnsan Hakları Merkezi Yayını: 13, (Ankara 2011), 135; Benzer değerlendirmeler için bkz. Ebru Gündüz-Alkım Aktaş, “Düzenleyici İşlemlere Karşı Bireysel Başvuru”, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2017, S. 3, 69; Hacı Sarıgül, “BİREYSEL BAŞVURUYA KONU YAPILAMAYACAK İŞLEM VE KARARLAR”, Adalet Dergisi, Y. 2013, S. 45, 78.

⁴⁴ Anayasa Mahkemesi (AYM), K. 2012/752, (17.09.2013).

⁴⁵ AYM, K. 2014/11855, (13.9.2017); AYM, K. 2013/2084, (15.10.2015); AYM, K. 2013/4194, (14.10.2015).

Hatta bir olayda, İzmir'in Göztepe semtinde yaşayan gayrimüslim bir vatandaş, evinin yakınındaki camiden her gün sabah vakti ezan okunmasından duyduğu manevi zararın tazmini için idare mahkemesinde tam yargı davası açmış, talebin reddedilmesi üzerine AY md. 2., 5., 10., 12., 13., 24., 56. ve 136. maddelerinin ihlal edildiği iddiasıyla AYM'ye başvurmuştur. AYM ise söz konusu talebin yaşam hakkını ihtiva eden 17. madde dahilinde, kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı çerçevesinde değerlendirileceğini ifade etmiştir.⁴⁶ AYM, hak ihlallerini incelerken izlediği çözüm yolunda ihlali iddia edilen hakkın korunmasına yönelik maddi ve usulî boyut bulunduğunu ifade ederek, her iki boyut hakkında ayrı ayrı değerlendirmeler yaparak ihlalleri tespit etmeye çalışmaktadır. Mahkemenin bu husustaki temel yaklaşımı, her kararında atıf yapmakla yerleşik hale getirdiği *Serpil Kerimoğlu ve Diğerleri* başvurusunda görülmektedir. Devletin yaşama hakkının korunması hakkında üzerine düşen yükümlülüğün maddi boyutuyla ilgili söz konusu kararda AYM, "*Kişinin yaşam hakkı ile maddi ve manevi varlığını koruma hakkı, birbirleriyle sıkı bağlantıları olan, devredilmez ve vazgeçilmez haklardan olup devletin bu konuda pozitif ve negatif yükümlülükleri bulunmaktadır. Devletin, negatif bir yükümlülük olarak, yetki alanında bulunan hiçbir bireyin yaşamına kasıtlı ve hukuka aykırı olarak son vermeme, bunun yanı sıra, pozitif bir yükümlülük olarak, yine yetki alanında bulunan tüm bireylerin yaşam hakkını gerek kamusal makamların gerek diğer bireylerin gerekse kişinin kendisinin eylemlerinden kaynaklanabilecek risklere karşı koruma yükümlülüğü bulunmaktadır.*" ifadelerini kullanmaktadır. Hakkın korunmasına yönelik usul boyutuyla ilgili ise, "*Devletin yaşama hakkı kapsamındaki pozitif yükümlülüklerinin usule ilişkin yönü de bulunmaktadır. Bu usul yükümlülüğü, doğal olmayan her ölüm olayının sorumlularının belirlenmesini ve gerekiyorsa cezalandırılmasını sağlayabilecek etkili bir soruşturma yürütmeyi gerektirir. Bu soruşturmanın temel amacı, yaşam hakkını koruyan hukukun etkili bir şekilde uygulanmasını ve kamu görevlilerinin müdahalesiyle veya onların sorumlulukları altında meydana gelen ya da diğer bireylerin fiilleriyle gerçekleşen ölümler nedeniyle ilgililerin hesap vermelerini sağlamaktır.*" diyerek devletin yaşam hakkına yönelik ihlal durumları hakkında kurması gereken teşkilatın ve izlemesi gereken yolun mahiyetini açıklamaktadır. Kararın devamında AİHM'in yaklaşımına istinaden yaşam hakkını ihlal eden olayların etkililiği konusunda kurulacak sistemin her zaman cezai anlamda tedbirleri öngören mahiyette olmasının şart olmadığını, eğer kas-

⁴⁶ AYM, K. 2014/3977, (30.6.2016). Söz konusu kararda AYM, "*Yukarıda yer verilen tespitler ışığında kamusal makamların olaya gereken özenle yaklaşmadıkları ve olayda söz konusu olan kamusal ve bireysel menfaatleri gerektiği şekilde değerlendirmedikleri, başvuruçunun maddi ve manevi varlığını koruma hakkının korunması bağlamında kamusal makamların negatif ve pozitif yükümlülüklerini yerine getirmedikleri sonucuna varılması mümkün değildir.*" diyerek 17. madde çerçevesinde çözüme gitmiştir.

ten veya kötü muamele sonucu meydana gelen bir ihlal yoksa bunun hukuk veya idare mahkemelerinde tazminat şeklinde de izale edilebileceğini beyan etmektedir.

AY md. 17 kapsamında yapılan başvuruların idarenin hizmet kusuru kapsamında başlıca şu konular üzerinde toplandığı müşahede edilmiştir: a) Terörle mücadele kapsamında alınan tedbirler ve tatbik edilen muamelelerden doğan olaylar b) Ceza ve tutukevlerinde maruz kalınan muameleler sebebiyle yaşanan olaylar c) Gerek devlet gerekse özel sağlık kuruluşları eliyle verilen sağlık hizmetlerinden kaynaklanan olaylar d) Askerlik hizmeti sırasında veya sonrasında meydana gelen olaylar e) Kolluk kuvvetlerinin olumlu veya olumsuz eylemleriyle sebebiyet verdiği olaylar. AYM, yaptığı inceleme ve değerlendirmelerde yaşanan olaylarda, hakkının ihlal edildiğini iddia eden bireyin zararı doğuran olaydaki mütefarik kusurunu ve yapması gerekip de yapmadığı müracaatlara yer vermektedir. Daha sonra devletin gerek olaydan önce önleyici tedbir ve yasal düzenlemeler gerekse olaydan sonra mağdurun hakkının telafisine yönelik etkili bir gayret göstermesini aramaktadır. Kamuoyunu uzun müddet meşgul eden Agos gazetesi genel yayın yönetmeni Hrant Dink'in öldürülmesine yönelik dava bu konuda dikkat çekici bir örnektir. Söz konusu davada başvuru Türkiye'de yapılan yargılamalardan sonra AİHM'e başvurmuş ve yaşam hakkının maddi ve usuli boyutu itibarıyla tazminat hakkı kazanmışlardır. Ancak AİHM kararının uygulanması sürecinde soruşturmadan beklenen etkililiğin görülmemesi üzerine AYM'ye bireysel başvuru talebinde bulunmuşlardır. Taleplerinde, "*Birinci derece yakınları olan kişinin öldürülmesi olayı üzerine başlatılan soruşturmanın özellikle kamu görevlileri yönünden etkili bir şekilde yürütülmediği soruşturma dosyasının kendilerine karşı gizli tutularak evrak verilmediği konu ile ilgili olarak AİHM tarafından verilen kararın gereklerinin iç hukukta yerine getirilmediği nedeniyle anayasal haklarının ihlal edildiği*" iddiasında bulunmuşlar, AY md. 17 ve 36 yönlerinden ihlalin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. AY md. 36 anlamında adil yargılanma haklarının ihlal edildikleri iddiası AYM tarafından konu bakımından yetkisizlik sebebiyle kabul edilemez bulunmuştur. Zira AİHM'e göre, bir ceza davasında üçüncü kişilerin cezalandırılmasını talep eden mağdur, suçtan zarar gören, Şikâyetçi veya katılan sıfatını haiz kişiler, Sözleşme'nin 6. maddesinin koruma alanı dışında kalmaktadır.⁴⁷ Ancak md. 17 çerçevesinde devletin yaşam hakkının korunmasına yönelik yükümlülüklerinin usuli boyutu yönünden idarenin ağır hizmet kusurunun bulunduğu veçhile ihlal kararı verilmiştir. Kararın ilgili kısmında şu ifadeler bulunmaktadır: "*Buna göre gerek kamu görevlilerinin yargılanmasına ilişkin mevzuatın uygulanmasında gerekli özenin gösterilmemesi ve kamu görevlilerinin soruşturulması hususunda izlenen yöntemlerdeki hatalar gerekse de adli birimlerin*

⁴⁷ Perez/Fransa, B. No: 47287/99, (02.02.2004).

yeterince hızlı ve özenli davranmamaları sebepleri ile; ... Açıklanan nedenlerle, Hrant Dink cinayetinde sorumlulukları ve ihmalleri olduğu iddia edilen Trabzon jandarma ve emniyet personeli ile İstanbul emniyet görevlileri ve mülki amirleri hakkında özellikle AİHM kararı üzerine yeniden açılan soruşturmanın bir bütün olarak etkili olmadığına ve Anayasa'nın 17. maddesinin öngördüğü Devletin pozitif yükümlülüğünün bir sonucu olan usul yükümlülüğünün ihlal edildiğine karar verilmesi gerekir.”⁴⁸

Yaşam hakkının ihlaline yönelik kararlar kapsamında “Yeşil” kod adlı Mahmut Yıldırım'ın adının geçtiği olay da ilgi çekicidir. 1992 yılında şahsın kızları, terörist faaliyetlere iltisak ettiği için güvenlik güçleri ve kontrgerilla mensupları tarafından kaçırılıp, işkenceye tabi tutularak öldürüldüğü iddiasıyla 17. md kapsamında bireysel başvuruda bulunmuştur. AYM ise yaptığı inceleme ve değerlendirmede yaşanan olayın sorumlularının uzunca bir müddetten beridir yakalanamaması ve bu konuda gerekli olan çalışmanın etkililikten uzak olması sebebiyle yine 17. maddenin usulü boyutu hakkında ihlale hükmetmiştir. Kararda, “*Dolayısıyla soruşturma kapsamında ölüm olayının nedenini ortaya çıkarmak için gerekli adımların zamanında ve yeterli bir şekilde atıldığı söylenemeyeceği, sorumluların tespitine yarayabilecek bütün delillerin toplanması konusunda ve hukuka aykırı eylemlere hoşgörü gösterildiği ya da kayıtsız kalındığı görünümü verilmesinin engellenmesi açısından gerekli sürat ve özenin gösterilmediği ve bu şekilde soruşturmanın çok uzun bir süre sonuca götürecek hiçbir işlem yürütülmesinin sürüncemede bırakılarak Anayasa'nın 17. maddesinin gerektirdiği yeterlilik ve süratte bir inceleme içermediği sonucuna varılmıştır.*” denilerek soruşturmanın kamu yararına ilişkin boyutuna da temas edilmiştir.⁴⁹ Benzer şekilde Ulucanlar Cezaevinde “Hayata Dönüş Operasyonu” adıyla beş mahkumun ölümüyle sonuçlanan olayda yaşam hakkının usul boyutunun ihlal edildiğine karar verilmiştir. Ancak maddi boyutunu incelerken AYM, hakkın AY md. 13 anlamında yapılacak sınırlamalar dahilinde ihlal edilmediği içtihadında bulunmuştur. Zira cezaevinde yaşanan isyan olayında olayı bastırmak amacıyla güç kullanımı, kanun çerçevesinde öngörülen usule uygun olarak derece derece artırılarak tatbik edilmiş, meydana gelen ölümler ise bu suretle hukuka uygun addedilerek idarenin hizmet kusuru bulunmadığına hükmedilmiştir.⁵⁰ Yine cezaevinde gerçekleşen asi olaylarına ilişkin başvurularda, AYM idareden makul bir seviyede beklenebilecek hassasiyeti aşan durumlarda ihlale hükmetmemekte ve şu ölçütü geliştirmektedir: “*Ancak özellikle insan davranışının öngörülemezliği, öncelikler ve kaynaklar değerlendirilerek yapılacak işlemin veya yürütülecek faaliyetin ter-*

⁴⁸ Aynı yönde bkz. AYM, K. 2019/25727, (28.07.2022); AYM, K. 2015/1645, (15.12.2021).

⁴⁹ AYM, K. 2013/7832, (21.4.2016).

⁵⁰ AYM, K. 2013/8475, (21.5.2015).

*cihi dikkate alınarak pozitif yükümlülük yetkililer üzerine aşırı yük oluşturacak şekilde yorumlanmamalıdır. Bu çerçevede Anayasa Mahkemesince yapılacak incelemede basit bir ihmali veya değerlendirme hatasını aşan bir kusurun cezaevi yetkililerine atfedilebilir atfedilemeyeceğinin ortaya konulması gerekmektedir.*⁵¹ Benzer şekilde askerlik hizmeti esnasında yaşanan ve ölümle sonuçlanan intihar vb. olaylarda da AYM aynı mantık silsilesini takip etmiştir.⁵² Sağlık hizmetlerine yönelik hizmet kusuru ihtiva eden olaylarda genel itibarla zarara yol açan fiillere müdahil olan personel hakkında soruşturma izni verilmemesinden dolayı ihlal talepleri göze çarpmaktadır. AYM de incelemelerinde, devletin yaşam ve diğer haklar yönünden yukarıda ifade edilen yükümlülüklerle uygun olarak yürüttüğü adli yahut idari bir soruşturmanın mevcudiyetini aramaktadır.⁵³

Son olarak, yaşam hakkına yönelik idarenin hizmet kusuru oluşturan işlem veya eylemleri bu durumların dışında, mobbing,⁵⁴ işkence veya kötü muamele içeren olaylar⁵⁵, tehlike arz eden hizmetlere yönelik alınması gereken tedbirler-

⁵¹ AYM, K. 2014/18274 (21.9.2017); AYM, K. 2013/3782 (21.4.2016).

⁵² AYM, K. 2013/19, (7.3.2014). Kararda AYM, "... Benzer bir şekilde, teşhise imkân vermeyen ve psikolojik tedaviye gerektirecek düzeyde ortaya çıkmayan psikolojik sorunların kişilerin intihar eylemine girişebileceği konusunda idarece fark edilmesi gerektiği söylenemeyecek olup bunun da ötesinde ilgili kişinin şahsi ve ailevi geçmişinden bu konuda bir eğilimi olabileceği şüphesinin bulunması veya ilgili kişinin söz ve davranışlarından bu konuda bir eylemi olabileceğinin somut ve açık bir şekilde görülebilmesi gerekmektedir. Aksi yöndeki bir değerlendirme, insan davranışlarının öngörülemezliği nedeniyle yetkililer üzerinde aşırı bir yük oluşturacaktır." diyerek aynı noktaya temas etmiştir.

⁵³ AYM, K. 2013/829, (11.12.2014); AYM, K. 2013/7528 (9.9.2015); AYM, K. 2013/2960, (23.3.2016); AYM, K. 2019/14642, (17.06.2021). Bunun dışında sağlık hizmetlerinin gereği gibi yürütülememesi sonucu doğan zararlarla ilişkin bkz. AYM, K. 2015/10945, (19.07.2018).

⁵⁴ AYM, K. 2014/7998, (19.07.2018). Çalışanların yaşamlarına etkisi bakımından çekilmez bir ağırlık ve yoğunluk derecesine ulaşarak onların manevi bütünlüklerini tehdit eden ve psikolojik taciz olarak nitelendirilen eylem, işlem ya da ihmaller konusunda Anayasa'nın 17. maddesinin birinci fıkrası kapsamında devletin üstlenmesi gereken pozitif yükümlülükler hakkında bkz. AYM, K. 2014/6100, (20/6/2019).

⁵⁵ AYM, K. 2014/17591 (19.4.2017). Söz konusu olayda şizofren hastası A. Ç'nin polis marifetiyle hastaneye kaldırılması olayında taşkınlık çıkararak sekiz polisten beşini yaralaması üzerine yaşanan arbede ve kullanılan yöntemlerin ağırlığı neticesinde A. Ç. Hayatını kaybetmiştir. AYM ise olaya ilişkin yaptığı değerlendirmede, işkence yaşağının maddi yönüne ilişkin değil de usule ilişkin yönünde ihlal tespit ederek şu ifadeleri kullanmıştır: "*Buna rağmen soruşturmada, A.Ö'nün bir sağlık kuruluşunda hemşire olarak görev yapıp yapmadığı, A.Ö. ve diğerlerinin, bir engellinin nakledilmesi ve gerektiğinde bu kişiye acil yaşamsal tıbbi müdahalede bulunulması konularında mesleki yeterliliğe ve eğitime sahip olup olmadıkları ve dolayısıyla olayın yetkisiz tıbbi girişim niteliğinde olup olmadığı araştırılmamıştır. Yine soruşturmada, bu kişilerin olay yerine getirdikleri ambulansın hasta nakli ve gerektiğinde bir hastayı hayata döndürmek için gerekli teknik cihaz ve donanımı olup olmadığı da belirlenmemiştir. Olay Yeri İnceleme ekibi tarafından ambulans üzerinde bir inceleme yapılmışsa da bu inceleme söz konusu hususları aydınlatmaya yönelik değil müteveffanın ambulansa verdiği maddi zarara ve olayın diğer yönlerine ilişkindir... Dolayısıyla soruşturmada, olayın tüm yönlerinin aydınlatılması ve buna göre ölüme varsa sorumlulukları bulunanların belirlenmesi için gerekli tüm delillerin toplanmadığı sonucuna varılmıştır.*" Yine eziyet yaşağıyla ilgili bkz. AYM, K. 2017/37237, (17.03.2021). Kararda Gezi Parkı olaylarıyla alakalı

deki eksiklikler⁵⁶ ve çevresel zararlara ilişkin yükümlülüklerin ihlali sebebiyle ortaya çıkabilmektedir.⁵⁷

B. ADİL YARGILANMA HAKKI

Adil yargılanma hakkı, adil, doğru, dürüst ve hakkaniyete uygun bir yargılama süreci olarak tanımlanır ve uluslararası belgelerde öncelikle yer almıştır. Ülkemiz de 1990 yılından sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) referans aldığı AİHS'nin 6. maddesiyle bu hakkı ve içeriğini kapsayan diğer ilkeleri kabul etmiştir. Maddenin amacı, adalete ulaşmanın ve korunmanın belirli bir yargısal süreç sonunda sağlanması için genel yargılama usullerine yönelik düzenlemeleri içermektedir: Yargılamanın makul bir sürede, yasalara dayanan bağımsız ve tarafsız mahkemeler önünde, açık bir şekilde ve adil bir biçimde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.⁵⁸ Türkiye'de AİHM'e bireysel başvuru imkanı getirildikten sonra yapılan başvurular neticesinde özellikle md. 6 ihlali kararlarıyla karşılaşmış, 2001 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle hak arama özgürlüğünün düzenlendiği 36. maddeye, kapsamını genişletmek üzere, "... iddia ve savunma ile 'adil yargılanma hakkı'na sahiptir." ibaresi eklenmiştir.⁵⁹

İdarenin hizmet kusuruna ilişkin AYM önüne gelen bireysel başvuru kararlarına bakıldığında adil yargılama hakkının kapsamına dahil edilmek üzere özellikle⁶⁰: Makul sürede yargılanma, mahkemeye erişim, gerekçeli karar, silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama ve etkili başvuru hakkı dolayısıyla yapılan tazminat taleplerinin söz konusu olduğu müşahede edilmektedir. Sayılan hakların

kolluğun kuvvet kullanma eylemlerinin hukuka aykırılığını değerlendirirken, "*Olayın koşulları bir bütün olarak değerlendirildiğinde özellikle başvurucuda yarattığı etki nazara alındığında yaralama eyleminin eziyet olarak nitelendirilmesi mümkündür.*" ifadesini kullanmıştır.

⁵⁶ AYM, K. 2014/11855 (13.9.2017). Kararda, tren hattına kişilerin girişini engellemek için inşa edilen duvarın yıkık olması sebebiyle hattaki elektrik akımına kapılan zihinsel engelli kızın ağır şekilde yaralanması dolayısıyla idarenin hizmet kusuruna yönelik iddia yer almaktadır. AYM de, "*Sonuç olarak somut olayda kamu makamlarının yaşama yönelik öngörebilecekleri gerçek ve yakın bir tehlikenin bulunduğu, anılan makamların bu tehlikeyi önleyebilmek için makul ölçüler çerçevesinde kendilerinden beklenebilecek herhangi bir tedbiri almadıkları kanaatine varılmıştır.*" diyerek tazminata hükmetmiştir. Yine askeri hizmetlerin kusurlu ifasından kaynaklanan zarar dolayısıyla bkz. AYM, K. 2014/1924, (17.05.2018). Kararda ihlal talebi cezai takibatın gereği gibi icra edilmediğinden hareket etmekle beraber, AYM, tazminat yolunun da olayın şartlarına göre etkili olabileceğine işaret ederek başvurucunun bu yola müracaat etmemesini başvuru yollarını tüketmemesi sebebiyle kabul edilemez olarak değerlendirmiştir.

⁵⁷ AYM, K. 2014/4686, (01.02.2018). Kararda idarenin çevresel zarara yol açan fiiline karşı başvurucunun manevi tazminat talebinin caydırıcılığına işaret edilmiş, talebi reddeden yargı yerinin bu tutumu özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁸ TÜSİAD Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma Hakkı İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu, (Ankara: TÜSİAD Yayınları, 2003), No: 2003/12-369, 19.

⁵⁹ TÜSİAD, *Yargı Reformu*, 21.

⁶⁰ AYM, K. 2012/13, (2.7.2013).

içinde adil yargılanma hakkının ihlaline sebebiyet veren durumların kahir ekseriyeti ise yargılamaların makul sürede neticelendirilememesine dayanmaktadır. Bu hususu vurguladığı çoğu kararında AYM, “*Hukuk sistemimizde idari yargı alanında yer alan uyuşmazlıklara ilişkin dava sürelerinin makul yargılama süresini aştığı yönündeki tespitlere, AİHM kararlarında yer verilmiş olup, özellikle idari yargı alanındaki yapısal sorunlar ve Danıştay nezdinde temyiz ve karar düzeltme incelemelerinde geçirilen uzun yargılama sürelerinin ihlal kararlarına temel oluşturduğu anlaşılmaktadır.*” diyerek AİHM nezdinde ülkemizin maruz kaldığı tazminat yüklerinde idari yargılamanın yapısal sorunları sebebiyle yargılamaların makul süreyi aşmasının önemli bir rolü olduğunu belirtmektedir.⁶¹

Başvuru konusu bir olayda, geçirdiği kaza sonrası görevli doktorun kişisel kusuruyla parmağının sakatlandığını iddia eden başvurucu doktor aleyhine adli yargıda açtığı tazminat davası husumet yokluğu nedeniyle reddedilmiştir. Davanın uzun bir süre sonra husumet yönünden reddi nedeniyle idari yargıda dava açılabilmesi mümkün olmamıştır. Yaşanan yargısal süreçte makul süreyi aşacak şekilde bir neticeye varılamaması nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddia edilmektedir. AYM, yargılamanın neticelendirilmesi gerekli makul sürenin hesabı konusunda Güher Ergun ve Diğerleri kararında belirttiği üzere şu kriteri benimsemektedir: “*Davanın karmaşıklığı, yargılamanın kaç dereceli olduğu, tarafların ve ilgili makamların yargılama sürecindeki tutumu ve başvurucunun davanın hızla sonuçlandırılmasındaki menfaatinin niteliği gibi hususlar, bir davanın süresinin makul olup olmadığının tespitinde göz önünde bulundurulması gereken kriterlerdir.*” Buna göre AYM, yaptığı değerlendirmede makul sürede yargılanmaya ilişkin kalıplaştırdığı şu cümleleriyle uyuşmazlığı çözüme kavuşturmuştur: “*Başvurunun değerlendirilmesi neticesinde, başvuruya konu haksız fiile dayalı tazminat davası; hukuki meselenin çözümündeki güçlük, maddi olayların karmaşıklığı, delillerin toplanmasında karşılaşılan engeller, taraf sayısı gibi kriterler dikkate alındığında karmaşık olmaktan uzaktır. Başvurucunun, tutum ve davranışları, usule ilişkin haklarını kullanırken özensiz davranması neticesinde yargılamanın uzamasına önemli ölçüde sebep olduğu da söylenemez.*”⁶²

Bazı kararlarda süre yönünden ret kararları itibarıyla mahkemeye erişim hakkının ihlali tespit edilmiştir. Bir olayda başvurucu, askerlik görevi esnasında geçirdiği rahatsızlık sebebiyle ileri sürdüğü tazminat talebinin süre yönünden reddedilmesinin ihlal teşkil ettiğini bireysel başvuru yoluyla iddia etmiştir. AYM, askerliğe elverişli olmadığına dair raporun kendisine ulaşmaması üzerine dava

⁶¹ AYM, K. 2014/2496, (25.2.2015).

⁶² AYM, K. 2013/474, (9.9.2015). Benzer değerlendirmeler için bkz. AYM, K. 2013/1943 (9.9.2015); AYM, K. 2013/1280, (28.5.2014); AYM, K. 2014/2496, (25.2.2015); AYM, K. 2013/865, (01.06.2016); AYM, K. 2013/3044, (17.12.2015).

süresi geçtiği halde esnek yorum yaparak mahkemeye erişim hakkının ihlal edilmiş olduğuna karar vermiştir.⁶³

Adil yargılanma hakkı kapsamında silahların eşitliği ve çelişmeli yargılama haklarına ilişkin bireysel başvuru kararları bulunmaktadır. Bir davada AYM, su-bay sözleşmesinin feshedilmesi işlemine karşı açılan davada kusuru bulunduğu ileri sürülen kuruma bilirkişi incelemesi yaptırılmasının silahların eşitliği ilkesine yönelik orantısız bir müdahale oluşturmasından hareketle adil yargılanma hakkının ihlaline hükmetmiştir.⁶⁴ Bir başka davada ise AYM, AYİM dairelerinin aynı konu hakkında farklı içtihatları hukuki öngörülemezliğe sebep olduğu için adil yargılanma hakkını ihlal ettiği yönünde tespit yapmıştır.⁶⁵

Son olarak etkili başvuru hakkı kapsamında verilen bir ihlal kararında AYM, idare ve ceza mahkemelerinin delil değerlendirmelerine ilişkin ilkeleri ortaya koymuş, hakkında AİHM kararıyla ihlal tespit edildiği halde idare mahkemesinin davayı reddetmesini hak ihlali olarak görmüştür.⁶⁶

C. MÜLKİYET HAKKI

AYM'ye yapılan bireysel başvuruların kayda değer bir ekseriyetini mülkiyet hakkına ilişkin talepler teşkil etmektedir. Mülkiyet hakkıyla ilgili idarenin hizmet kusuruna dair başvurular genel itibarla: Hukuka aykırı olarak vergi tahakkuku, kolluk tedbiri olarak uygulanan el koyma, müsadere veya idari para cezaları yahut tazminat taleplerinin yerine getirilmemesi gibi durumlar için yapılmaktadır.

⁶³ AYM, K. 2013/9094, (4.2.2016). Süre yönünden ihlal kararı verilen bir başka başvuru için bkz. AYM, K. 2013/4686, (4.11.2015). Söz konusu kararda, Adnan Hocacılar diye bilinen yapılanma içinde olduğu gerekçesiyle gözaltına alınarak işkenceye maruz kaldığını iddia eden başvuruçunun tazminat talebine yönelik; mahkemeye erişim hakkı kapsamında sürenin ne zaman başlayacağıyla ilgili AYM, "Görülüşü üzere somut başvuruya konu İlk Derece Mahkemesi kararında, dava açma süresinin hesaplanmasında, işkence fiilinin işlendiği tespit edilen tarih esas alınmış ve Danıştay içtihatlarında istikrarlı olarak vurgulanan "eylemin idariliğinin ve doğurduğu zararın ortaya çıktığı tarih" bakımından davanın süre yönünden kabul edilebilir olup olmadığı değerlendirilmemiştir. Bir başka ifadeyle İlk Derece Mahkemesi, başvuruçunun gözaltında maruz kaldığı işkence eyleminin idariliğinin ve doğurduğu zararın ortaya çıkışının, ceza yargılamasını sonuçlandıran nihai kararın kesinleştiği tarihte gerçekleşebileceğini tartışmamış ve davanın esas yönünden incelenmesinin bu bağlamda mümkün olup olmadığı konusunda bir inceleme yapmamıştır." tespitinde bulunmuştur.

⁶⁴ AYM, K. 2013/7727, (4.2.2016).

⁶⁵ AYM, K. 2014/94, (8.6.2016).

⁶⁶ AYM, K. 2015/12486, (05.11.2020). "AİHM'in ihlal kararıyla İdare Mahkemesinin tam yargı davasının reddi kararlarının gerekçe ve sonuçları arasında açık bir uyumsuzluk bulunduğu kuşkusuzdur. AİHM tarafından -başvuruçunun yasa dışı gösteriye katıldığı kabul edilse dahi- başvuruçunun üzerinde kolluk görevlileri tarafından kullanılan gücün oluşan tehlikeyle orantılı olmadığı ve yaralanmanın kolluk görevlilerinin kusurlu eylemleri nedeniyle meydana geldiği kabul edilmiştir. İdare Mahkemesinin ise AİHM'in ihlal kararını ve bu kararda yapılan tespitleri dikkate almaksızın salt başvuruçunun yasa dışı gösteride yer almasının yaralanma nedeniyle uğradığı zararların tazminine engel bir durum olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır."

Başvurucu, yurt dışından ithal ettiği gıda maddelerinin beyannamelerini tescil ettirmek istemiş, ancak idare, satış faturalarındaki fiyat yerine bir Tebliğ'de belirtilen fiyatı esas alarak tescil işlemlerini gerçekleştireceğini belirtmiştir. Bunun üzerine, idare tarafından belirlenen fiyat üzerinden hesaplanan on altı beyanname ihtirazi kayıt düşülerek tescil edilmiş ve tahakkuk eden gümrük ve katma değer vergileri ödenmiştir. Başvurucu daha sonra, ödediği verginin ödemesi gereken vergiden fazla olduğunu iddia ederek fazla ödenen vergilerin faiziyle iade edilmesini talep etmiştir. Mahkeme, 2008 yılında verdiği kararlarla, davalı idarenin belirlediği satış bedelinin gerçek olup olmadığına dair somut bir tespit olmadığı ve ticari bir değeri bulunmayan proforma fatura ile referans alınan fiyatın esas alınarak vergi tahakkuk ettirilmesinin hukuki olarak mümkün olmadığı gerekçesiyle davayı kısmen kabul etmiş, fazla ödenen vergilerin iadesine karar vermiş ve dava kesinleşmiştir. Başvurucunun talebi üzerine gümrük idaresi söz konusu faizi davacıya ödememeye devam etmiştir. Ödememe gerekçesi olarak gösterdikleri 213 S. VUK 112. maddesinin 4. fıkrası AYM tarafından iptal edilmiş ve *“Vergi, devletin vatandaşlardan kamu gücüne dayalı ve karşılıksız tahsil ettiği bedel olsa da idarece yapılmış olan vergi tahsilâtının fazla veya yersiz olduğu tespit edildikten sonra bu tahsilât, mükellefler için bir ‘alacak’ haline gelmektedir.”* ifadesiyle idarelerin vergi adıyla fazla veya yersiz tahsil ettikleri bedellerin, bu konudaki mahkeme hükmü ile devlet için borç, bireyler için alacağa dönüştüğüne hükmetmiştir. Netice olarak AYM, faiz talebi karşılanmayan şirketin mağdur olduğunu tespit edip, *“mağduriyete hatalı vergi tahakkuk ve tahsil işlemlerinin neden olduğu, uygulamanın alacaklı-borçlu ilişkisinin alacaklı başvuru aleyhine ve gümrük/vergi idaresi lehine bozulmasına yol açtığı, bahsedilen mağduriyetler dikkate alındığında, başvuru üzerine haklı gösterilemeyecek şekilde orantısız ve aşırı yük bindiği ve ulaşılmak istenen kamu yararı ile başvuru hakkı arasında kurulması gereken adil denge bozulduğu sonucuna ulaşılmıştır.”* şeklinde AY md. 35 anlamında mülkiyet hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁶⁷

Başka bir olayda Ordu Valisinin müteveli heyeti başkanı olduğu OR-GE vakfına Turnasuyu ve Melet Dere ağzlarının temizlenmesi ve malzeme çekilmesi için Melet Irmağının 0-11 km arasının tahsisi yapılmış, işin gördürülmesi için ise başvuru sahibi firma ile protokol imzalanmıştır. Daha sonra başvuru sahibinin ruhsatsız faaliyette bulunmasından hareketle protokol hükümlerine uymadığı gerekçesiyle faaliyetleri durdurulmuş, malzemesine el konulmuş ve idari para cezası kesilmiştir. Uyuşmazlığın özü, vakfa yapılan tahsisin ruhsat yerine geçip geçmeyeceğindedir. AYM, yaptığı tespitte bu konuya açıklık getirecek, *“Sonuç olarak yönetiminde kamu idarecilerinin bulunduğu bir kamu vakfı olan Or-Ge’ye başvuru hakkı dahil olmaksızın ihalesiz yapılan tahsis sonrasında*

⁶⁷ AYM, K. 2013/28, (25.2.2015).

başvurucu ile bahsedilen vakıf arasında imzalanan, bedeli ödenen ve İl Valisince onaylanan protokollere dayalı olarak sulh ceza mahkemesinin tespitiyle idarenin bilgisi, rızası, gözetim ve denetimi altında gerçekleştirilen madencilik faaliyetleri kapsamında çıkarılan malzemeye başvurusunun ruhsatı bulunmadığı gerekçeyle üzerinden sekiz ay geçtikten sonra el konulmasında iyi yönetim ilkesine uygun hareket edilmediği, idarenin eylem ve işlemlerinin tutarlı olmadığı ve ulaşılmak istenen kamu yararı ile kıyaslandığında başvuru üzerinde aşırı bir yüke sebep olduğu anlaşılmıştır.” diyerek mülkiyet hakkının idarenin hizmet kusuru neticesinde ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁶⁸

Yeni tarihli bir kararda AYM, idarenin hukuki ve fiili imkânsızlık halini gerekçe göstererek yargı kararını uygulamaması neticesinde sebep olduğu hak ihlaline yer verilmiştir. Kararın dikkat çekici bir ifadesi olarak, “... idare, kararı uygulamak için elinden gelen her gayreti gösterdiğini ve başvurucuya eski hâle getirme ilkesine göre en uygun alternatif çözümü önererek söz konusu karara uyma iradesinde olduğunu ortaya koymalıdır.” denilerek bu konuda idarenin sahip olması gereken tutum vurgulanmıştır.⁶⁹ Kararın karşılığında, “Bu konuda Danıştay’ın farklı içtihatları bulunmakla beraber, genel eğilim, ilâmların icrasına yönelik 10 yıllık genel zamanaşımı süresi içerisinde ilgilinin bu konuda bir tam yargı davası açabileceği ve yargı kararının tam veya gereği gibi yerine getirilmemesinden kaynaklanan maddi ve manevi zararlarının tazminini talep edebileceği şeklindedir.” denilerek başvuru yollarının tüketilmemiş olduğu gerekçesi ileri sürülmüştür. Bu tutum, uygulanmayan yargı kararları sebebiyle tazminat talebinde bulunmayı “etkili bir başvuru” şeklinde göstermekle birlikte esasında uygulamama konusunda idareye bir açık kapı bırakmaktadır. Tazminat yoluyla *aba altından sopa gösterircesine* idareyi uygulamaya zorlama düşüncesine dayandığını gözlemlediğimiz bu usulün isabetinden şüphe duymaktayız.

SONUÇ

Hukuk sistemimize bireysel başvuru yolunun ilave edilmesiyle idari işlem veya eylemlerden kaynaklanan zararlara yönelik önemli bir giderim imkânı sağlanmıştır. AİHM tarafından tespit edildiği üzere, idari yargının yapısal sorunlarından kaynaklanan davaların uzaması, bireylerde haklarını hukuk yoluyla talep etmeleri ve elde etmelerine dair güvenlerinin kırılmasına sebep olmaktadır. İkincil ve olağanüstü karakteriyle bireysel başvuru incelemeleri, hak taleplerini, henüz AİHM’e gitmeden tazmin suretiyle karşılamakta, soruşturma veya yargılamaların etkili yapılması hususunda idarelerin kendilerini baskı altında hissetmelerine vesile olmaktadır.

⁶⁸ AYM, K. 2014/6241, (29.9.2016).

⁶⁹ AYM, K. 2016/11026, (12.12.2019).

Çalışmamız boyunca dikkat çekmeye çalıştığımız üzere, söz konusu üç hak, AYM'ye bireysel başvuru yolu kabul edilmeden evvel AİHM önünde Türkiye'nin olumsuz sicile sahip olmasına sebep olan hak ihlallerinin başını çekmektedirler. AYM, yaşam hakkına yönelik incelemelerinde, bu hakkın korunması hususunda devletin yükümlülüklerine işaret etmiş, hakkın maddi ve usuli boyutları yönünden ihlal olup olmadığını denetlemiştir. Adil yargılanma hakkına ilişkin değerlendirmelerinde özellikle davaların makul sürede neticelendirilememesi sebebiyle yaşanan mağduriyetler göze çarpmaktadır. AYM'nin bu konuda verdiği ihlal kararları ve idareleri ödemeye mahkûm ettiği tazminatlar, meselenin halli noktasında umut vaat edici mahiyettedir. Mülkiyet hakkıyla ilgili olarak, sahip olunan mülkün yanı sıra haklı beklenti içinde olunan durumların da hakkın kapsamına dahil edilmesi korumanın alanını genişletecektir.

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, Bahtiyar. vd. *Türk İdare Hukuku*. İstanbul: Seçkin Yayınevi, 15. Basım, 2022.
- Aydın, Muhammet Ali. *İdarenin Hizmet Kusurundan Doğan Sorumluluğu*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.
- Aydın, Öykü Didem. “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, (2011), S. 4, 121-170.
- Çağlayan, Ramazan. *İdari Yargılama Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 14. Basım, 2022.
- Çağlayan, Ramazan. *Tarihsel, Teorik ve Pratik Yönleriyle İdarenin Kusursuz Sorumluluğu*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2007.
- Duez, Paul. *Mukavele Dışında Amme Kudretinin Mes’uliyeti*. çev. İbrahim Senil. Ankara, 1950.
- Ekinci, Hüseyin.-Sağlam, Musa. *Sorularla Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*. Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2014.
- Gören, Zafer. *Anayasa Şikâyeti: Külfetsiz, Masrafsız ve Sonuçsuz*. Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan, C. II, Ankara: Yetkin Yayınları, 2008.
- Gözler, Kemal. *Devletin Genel Teorisi*. Bursa: Ekin Yayınevi, 11. Basım, 2021.
- Gözler, Kemal. *İdare Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi, 3. Basım, 2019.
- Göztepe, Ece. “Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 95, (2011), 13-40.
- Gözübüyük, Ahmet Şeref.-Tan, Turgut. *İdare Hukuku-İdari Yargılama Hukuku*. C. 1, Ankara: Turhan Yayınevi, 2016.
- Günday, Metin. *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi, 11. Basım, 2017.
- Gündüz, Ebru.-Aktaş, Alkım. “Düzenleyici İşlemlere Karşı Bireysel Başvuru”. *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2017), S. 3, 55-78.
- Kalabalık, Halil. *İdare Hukuku Dersleri*. C. 1, Ankara: Seçkin Yayınevi, 5. Basım, 2019.
- Kalay, Jale. *AİHM Kararları Işığında Etkili ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi*. Ankara: Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kılınç, Bahadır. “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”. *Anayasa Yargısı*, C. 25, (2008), 19-59.
- Mellinghof, Rudolph. “Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Anayasa Şikâyeti”, *Anayasa Yargısı*. C. 25, (2008), 31-44.
- Onar, Sıddık Sami. *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 3. Basım, C. 3, 1966.
- Ozansoy, Cüneyt. *Tarihsel ve Kuramsal Açısından İdarenin Kusurdan Doğan Sorumluluğu*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
- Sancakdar, Oğuz. “AİHM Kararlarının Türk İdare Hukukuna Etkileri Konusunda Genel Gözlemler”. *Amme İdaresi Dergisi*, C. 38, S. 1, (Mart 2005), 89-112.

- Sarıca, Ragıp. “Hizmet Kusuru ve Karakterleri”. *İÜHFİM*, C. 15, S. 4, (İstanbul, 1949), 858-895.
- Sarıgüzel, Hacı. “Bireysel Başvuruya Konu Yapılamayacak İşlem ve Kararlar”. *Adalet Dergisi*, (2013), S. 45, 63-88.
- Şimşek, Tacettin. “İdari Yargı Açısından Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı”, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar). *Türkiye Barolar Birliği Yayınları: 2011, TBB İnsan Hakları Merkezi Yayını: 13*, Ankara, (2011), 129-142.
- Şirin, Tolga. *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Şirin, Tolga. *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2015.
- Tezcan, Durmuş. *Adil (Dürüst) Yargılama Hakkının Uygulama Alanı Açısından İdari Uyuşmazlıkların Konumu, Yıldızhan Yayla’ya Armağan*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları, Yay. No: 4, 2004.
- TÜSİAD Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Adil Yargılanma Hakkı İlkesi Işığında Hukuk Devleti ve Yargı Reformu, Ankara 2003, *TÜSİAD Yayınları*, No: 2003/12-369.
- Yayla, Yıldızhan., *İdare Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2010.
- Yerebasmaz, Yasin. *Yargı Kararları Işığında Hizmet Kusuru Kişisel Kusur Ayrımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Yıldırım, Ramazan.-Çınarlı, Serkan. *Türk İdare Hukuku Dersleri Cilt II*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Turan (ed.). *İdare Hukuku*. İstanbul: XII Levha Yayıncılık, 2020.

Çevrimiçi Kaynaklar

- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Raporlar”. Erişim: 11.12.2017. <http://www.echr.coe.int/ECHR/EN/Header/Reports+and+Statistics/Statistics/Statistical+data>
- TDK, Türk Dil Kurumu, “Genel Türkçe Sözlük”. Erişim 09.12.2017. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a2c23ad407341.17454066,
- TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Yeni Anayasa Gerekeç”. Erişim 10.12.2017. <https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/gerekceli_1982_anayasasi.pdf>, s.e.t.
- AİHM, Avrupa İNSAN Hakları Mahkemesi, “İhlaller”. Erişim: 27.02.2023. https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2022_ENG.pdf
- AİHM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Sayfalar”. Erişim: 27.02.2023. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a5da51

Mahkeme Kararları

- Danıştay, Danıştay 6. Dairesi, K. 84/1952, (17.1.1952)
- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2012/752, (17.09.2013).
- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/11855, (13.9.2017)
- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/2084, (15.10.2015)

- AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/4194, (14.10.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/3977, (30.6.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2019/25727, (28.07.2022)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2015/1645, (15.12.2021)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/7832, (21.4.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/8475, (21.5.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/18274 (21.9.2017)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/3782 (21.4.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/19, (7.3.2014)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/829, (11.12.2014)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/7528 (9.9.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/2960, (23.3.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2019/14642, (17.06.2021)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/7998, (19.07.2018)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/6100, (20/6/2019)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2015/10945, (19.07.2018)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/17591 (19.4.2017)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2017/37237, (17.03.2021)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/11855 (13.9.2017)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/1924, (17.05.2018)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/4686, (01.02.2018)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2012/13, (2.7.2013)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/2496, (25.2.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/474, (9.9.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/1943 (9.9.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/1280, (28.5.2014)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/2496, (25.2.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/865, (01.06.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/3044, (17.12.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/9094, (4.2.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/4686, (4.11.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/7727, (4.2.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/94, (8.6.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2015/12486, (05.11.2020)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2013/28, (25.2.2015)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2014/6241, (29.9.2016)
AYM, Anayasa Mahkemesi, K. 2016/11026, (12.12.2019)

